

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Факультет соціології та психології

До 80-річчя від дня народження академіка В.А.Роменця

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ, ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

ББК 88я43
А43

*Рекомендовано Вищою Атестаційною комісією України
як фахове видання з соціології та психології
(лист № 2 — 05/5 від 8.06.2005)*

*Рекомендовано до друку Вченою радою факультету соціології та психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 9 від 5.04.2006)*

Відповідальний редактор — професор **В. Б. Євтух**

Редакційна колегія:

Ю. І. Яковенко, д-р соціол. наук, проф. (заст. відп. ред.); **Л. Ф. Бурлачук**, чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф. (заст. відп. ред.); **М. П. Лешенко**, д-р пед. наук, проф. (заст. відп. ред.); **О. В. Рудоміно-Дусятська**, канд. психол. наук, доц. (відп. секр.); **Н. М. Бібік**, акад. АПН України, д-р пед. наук, проф.; **О. І. Вишняк**, д-р соціол. наук; **В. І. Волович**, д-р філос. наук, проф.; **Л. В. Губерський**, акад. НАН України, д-р філос. наук, проф.; **А. А. Марушкевич**, д-р пед. наук, доц.; **Н. Г. Калашник**, д-р пед. наук, проф.; **А. Б. Коваленко**, д-р психол. наук, проф.; **М. С. Корольчук**, д-р психол. наук, проф.; **С. Л. Кравчук**, канд. психол. наук, асист.; **Н. М. Кузьменко**, канд. пед. наук, доц.; **С. Д. Максименко**, акад. АПН України, д-р психол. наук, проф.; **Л. В. Малес**, канд. соціол. наук, доц.; **О. В. Плахотник**, д-р пед. наук, проф.; **А. О. Ручка**, д-р філос. наук, проф.; **В. І. Судаков**, д-р соціол. наук, проф.; **В. І. Тарасенко**, д-р соціол. наук, проф.; **Т. М. Титаренко**, чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф.; **Ю. Л. Трофімов**, чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф.; **В. М. Фомічова**, канд. психол. наук, доц.; **Л. М. Хижняк**, д-р соціол. наук, проф.; **Н. М. Цимбалюк**, д-р соціол. наук, доц.; **В. В. Чепак**, канд. соціол. наук, доц.; **В. Г. Чугаєвський**, канд. пед. наук, доц.; **Ю. М. Швалб**, д-р психол. наук, проф.

Редакція навчально-методичних видань

Головний редактор **В. М. Куценко**

Редактори: **Н. А. Симоненко**, **О. І. Цибульська**,
Л. В. Петік, **Т. В. Кацовенко**

А43

Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки:
Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
“Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність”. —
К.: Либідь, 2006. — 480 с.

ISBN 966-06-0426-2.

У збірнику вміщено матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з теоретичних, прикладних та науково-експериментальних досліджень, присвячених актуальним питанням психології.

Для науковців, викладачів, соціальних працівників, практичних психологів, студентів.

ББК 88я43

ISBN 966-06-0426-2

© В. Б. Євтух, І. В. Данилюк,
А. Б. Коваленко та ін., 2006

9. Фридан Б. Загадка женственности. — М., 1994.
10. Хорни К. Женская психология. — СПб., 1993. — 380 с.
11. Berg B. The crisis of the working mother. Summit U. S., 1986.
12. Hollinger C. L., Fleming E. S. A longitudinal examination of life choices of gifted and talented young women // Gifted Child Quart. — 1992. — V. 36. — N 4. — P. 207—212.
13. Olshen S. R. The disappearance of giftedness in girls: An intervention strategy // Roeper Rev. — 1987. — N 9. — P. 251—254.

О. М. Назарук, науковий співробітник
Інститут психології ім. Г. С. Костюка
АПН України

ВИВЧЕННЯ ЗДАТНОСТІ ДО ІНТЕГРАЦІЇ ОСОБИСТОГО ДОСВІДУ ПІДЛІТКАМИ — «СОЦІАЛЬНИМИ СИРОТАМИ»

На формування гармонійної особистості спрямовані різні соціальні інститути. Важлива роль у цьому процесі відводиться системі освіти, яка є своєю ієрархією виховних та навчальних закладів із виконанням важливих специфічних функцій (розвивальних, навчальних, виховних тощо). Однак головним для якісного проходження процесу соціалізації, набуття соціального досвіду є родинне коло, оскільки батьки — «перше соціальне середовище розвитку дитини, яке забезпечує задоволення практично всіх її потреб, зокрема потреби в любові та прив'язаності, безпеці та захисті» [7].

Тому важливими завданнями в науковому плані для спеціалістів в галузі психології, соціальної роботи, педагогіки є розроблення підходів роботи із дітьми з складним минулим (зазнали фізичного та психологічного насильства; втратили близьких людей; жили поза домівкою тощо). Серед практичних завдань можна виокремити створення експериментальної ситуації з набором відповідних діагностичних засобів та застосуванням корекційних програм.

Аналіз літератури з проблеми набуття особистістю досвіду та його впливу на індивідуальний життєвий шлях показав, що проблема актуальна. Існують дослідження, присвячені визначенню характеру та ступеня засвоєння різних аспектів особистого досвіду дітьми дошкільного віку (А. Лагутіна) та дорослими людьми (О. Лактіонов). Експериментальне вивчення розуміння та інтерпретації особистого досвіду дітьми підліткового віку розпочато в дисертаційному дослідженні автора [6]. Саме на цих вікових стадіях відбувається поступове «накопичування» змін [8], виявляються стійкі новоутворення [3], що фіксуються в структурі особистості та впливають на її життя загалом. Тому в дослідженні брали участь діти підліткового віку шкіл-інтернатів. Більшість із цих дітей мають складне минуле, оскільки їхнє родинне середовище має антисоціальну спрямованість. Метою дослідження є вивчення здатності підлітків до інтеграції власного досвіду, а також виявлення соціально-психологічних чинників, що можуть впливати на рівень розуміння та інтерпретації досвіду.

На нашу думку, досвід людини — це спільне утворення від взаємодії двох просторів — особистісного та соціального, поповнення якого відбувається в процесі життєдіяльності людини, на всіх вікових етапах її психічного розвитку. В працях науковців зазначається (В. Аверін, А. Андрієвська, Дж. А. Келлі, О. Лактіонов, К. Роджерс та ін.), що компоненти соціального характеру, зокрема такі, як ставлення до дійсності (з емоційним, оцінним та конотативним елементами), характер взаємодії з оточуючими, ступінь пристосовування до змінних умов життєдіяльності, можуть бути наявні в структурі досвіду людини. Однак найважливішим є адекватність означених компонентів, їх відповідність вимогам суспільства, особливо в дитячі роки, коли відбувається формування дитини не тільки як гармонійної особистості, а й як активного суб'єкта життєдіяльності.

Входження дитини в соціальне середовище з неповторним індивідуальним світосприйняттям, емоційно-ціннісним наповненням простору її існування відбувається під керівництвом дорослого. В колі найближчого соціального середовища дитина засвоює як моральні цінності, культурні норми (відповідні вимогам суспільства), так і повсякдень спостерігає способи емоційного та поведінкового реагування дорослих на власні дії або дії інших людей, притаманні певній родині. Це безпосередньо впливає на особистість, зокрема, на вибір нею життєвої позиції, перевірка якої може відбуватись тільки в ширшому соціальному просторі, через випробування нових

форм поведінки, нового ставлення до того, що відбувається, що має привести до набуття нових аспектів особистого досвіду. Важливим, на думку Н. Максимової [5], є засвоєння дитиною позитивного соціального досвіду, який може сприяти швидкій адаптації до середовища, в іншому випадку, коли з огляду на певні причини цього не відбувається, порушується процес соціалізації. Власне, в житті дітей — «соціальних сиріт» не відбувся повноцінний процес передачі від батьків традицій, норм, правил цього суспільства, й цю функцію покладено на школи-інтернати.

Тому необхідно враховувати сприйняття дитиною себе в соціальному середовищі (в колі сім'ї, однолітків, шкільному колективі), обраної життєвої позиції суб'єкта тощо, бо це може висвітлити закономірності розуміння дійсності дітьми. Вивчення ступеня інтегрування дитиною свого особистого досвіду шляхом усвідомлення власних найважливіших подій доцільно здійснювати через аналіз дитячих оповідань про ці події, тобто із застосуванням методу нарративу. Цінність застосування саме методу нарративу полягає в тому, що дитина сама визначає, який досвід став для неї значущим, тобто набув особистого, суб'єктивного звучання. Суб'єктивне сприймання події впливає на формування життєвої позиції людини, а значить на її здатність самостійно діяти в соціальному просторі.

На думку багатьох вчених [1], [9], [10], [11], оповідання у формі нарративу може стати особливо цінним джерелом знання про ті смисли, які люди віднаходять у своєму повсякденному житті, бо нарратив окреслює ситуаційно-специфічні та індивідуальні версії реальності. Схоплене в мові утримується більш міцно, ніж побудоване уявою, саме тому необхідно враховувати «творчу» силу мови, бо в ній виявляються наші емпіричні реальності. Адже розповідь про різні аспекти особистого досвіду виступає проекцією самосвідомості індивіда як певного емпіричного цілого.

Проекційний момент в породженому тексті людини про пережиті та побачене відзначається в психологічній літературі [2], [12]. Вважається унікальною будь-яка розповідь з огляду на те, що її автор в процесі оповідання конче презентує певний погляд на світ, пропонуючи слухачеві прийняти його. Крім того, розповідь про щось свідчить про наявність потреб, які не є задоволені. У випадку ж задоволення потреби людина не звертає уваги на середовище, й малоімовірно, що в такому випадку потреба буде актуалізуватися.

Отже, наратив — це розповідь суб'єкта (в письмовій або усній формі) про найважливіші на певному відрізку часу події з власного життя, які відтворюють світосприймання та ставлення людини до того, що відбувається.

Таким чином, метою методу наративу є встановлення рівня розуміння дитини на підставі відображення в письмовій формі значних подій, через які проектується власний погляд на життя, типові способи реагування, а також особистісні якості. Розкриття індивідуального наративного простору відбувалось завдяки певним смисловим елементам — маркерам наративу, як-от: заголовок; наявність певного сюжету розповіді; наявність висновку; різновид активності; наявність у автора в оповіданні позиції суб'єкта; емоційний фон; наявність інших персонажів.

За результатами попереднього дослідження (на базі підрахунку балів за визначеними маркерами наративу) було встановлено таке: в групі адаптованих дітей більше половини отримали високі оцінки за якість наративу, оскільки представили повну та детальну картину значущих подій їхнього життя. У неадапованих дітей (розподілених за методом експертних оцінок) виявлено більше половини наративів, які мали низький рівень за якістю інтегрування особистого досвіду. Це свідчить про слабку здатність до структурування значущих подій.

Прояв суб'єктності за ступенем соціалізації свідчить про те, що майже всі адаптовані діти в подіях власного життя мають активну позицію. І тільки у незначній кількості дітей виявлено позицію спостерігача. Інші результати у групі неадапованих: одна половина дітей займала позицію суб'єкта, але в деяких учнів активність була пов'язана зі схильністю до антисоціальної поведінки; друга половина поводитись як пасивні спостерігачі, які нездатні регулювати хід подій власного життя.

За емоційним забарвленням позитивні значущі події домінували у більшості наративах адаптованих дітей, і тільки у третини — неадапованих.

Крім того, через деякий час більше половини дітей з групи адаптованих відтворили значущі події, і більше третини — із групи неадапованих. Проте на відтворення подій в групі адаптованих та неадапованих впливали різні причини.

За результатами попереднього аналізу даних, отриманих за методом наративу, встановлено таке: підлітки зі школи-інтернату свої події

пов'язують виключно з сім'єю; значущі події мають травматичний характер (побиття дитини батьками; знущання одного з батьків з дитини або інших членів родини та ін.); переживання від цих подій дітьми оформлювались не так в детальний наратив, як у констатацію факту. Деякі підлітки відмовлялись від виконання завдання, обґрунтовуючи це відсутністю будь-яких подій в їхньому житті.

Отже, наратив є своєрідним показником того, наскільки якісно людина проясняє для себе події власного життя, ставлення до них, необхідність їх присутності серед важливих спогадів, інакше кажучи, наскільки адекватно розуміє свій особистий досвід. Таким чином, метод наративу дає змогу виявляти дітей, процес соціалізації яких зазнає певних порушень — виправлення їх на ранніх стадіях допоможе дитині зростати та формуватись гармонійною, соціально адаптованою особистістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Брокмейер Й., Хараре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы // Вопр. филос. — 2000. — № 3. — С. 29—42.
2. Бурлакова Н. С., Олешкевич В. И. Проективные методы: теория, практика применения к исследованию личности ребенка. — М., 2001. — 352 с.
3. Выготский Л. С. Собр. соч. — Т. 4. — М., 1982. — 432 с.
4. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта. — Харьков, 1998. — 492 с.
5. Максимова Н. Ю., Малютина Е. Л. Курс лекций по детской патопсихологии: Учебное пособие. — Ростов н/Д., 2000. — 576 с.
6. Назарук О. М. Вікові особливості розуміння особистого досвіду: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. — К., 2004. — 213 с.
7. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства. — М., 2003. — 319 с.
8. Психология: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова. — К., 1999. — 558 с.
9. Фридман Д., Комбе Дж. Конструирование иных реальностей. — М., 2001. — 362 с.

10. *Чепелева Н. В.* Нарратив как средство интерпретации личного опыта // Психология на перетині тисячоліть: Зб. наук. пр. — К.: ДОК-К, 1998. — Т. III. — С. 484–491.
11. *Чепелева Н. В.* Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта. — Доклад на научной сессии Института психологии им. Г. С. Костюка АПН Украины, 2002.
12. *Gerhardt J., Stinson Ch.* The nature of therapeutic discourse: Accounts of the self // J. of Narrative and Life History. 1994. V. 4. P. 151–191.

Г. К. Радчук, доцент
Прикарпатський національний університет
ім. Василя Стефаника

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОЇ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ В СТРУКТУРІ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ

Прикметною особливістю соціокультурних процесів, які відбуваються в нашому суспільстві, є переоцінка і осмислення цінностей. Втрачаючи віру в старі цінності, людина втрачає об'єкти самотрансценденції. Це призводить до того, що людина замикається в собі, а навколишній світ стає для неї чужим і ворожим.

Цю обставину особливо важливо враховувати в системі освіти, результати діяльності якої будуть визначати майбутнє всієї нашої країни і кожної людини зокрема. Криза системотвірних життєвих і професійних цінностей призводить до кризи ідентичності й внаслідок цього до деформації самосвідомості людини — відчуження її від власної історії, втрати професійного смислу, перспектив майбутнього, безпорадності й спустошеності.

Тому вивчення смислової регуляції життєдіяльності як засадничої характеристики людського способу існування і як конституюючої характеристики особистості — один з напрямів сучасної психології, що обґрунтовує аксіопсихологічне тлумачення особистості й досліджує нові можливості функціонування ціннісних орієнтацій як глибинних регуляторів соціальної поведінки людей (О. Г. Здравомислов, М. С. Каган, З. С. Карпенко, Д. О. Леонтьев, Г. Л. Туль-